

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА Ў ПРАЦАХ ЗАМЕЖНЫХ І АЙЧЫННЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ

I. A. Саракавік

*Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, г. Мінск,
Беларусь*

Артыкул прысвечаны працам замежных і айчынных вучоных, якія даследавалі гісторыю падрыхтоўкі, крыніцы, нормы і палажэнні Статута ВКЛ 1588 г.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА В ТРУДАХ ЗАРУБЕЖНЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

И. А. Сороковик

*Академия управления при Президенте Республики Беларусь,
г. Минск, Беларусь*

Статья посвящена трудам зарубежных и отечественных ученых, исследующих историю подготовки, источники, нормы и положения Статута ВКЛ 1588 г.

THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 IN THE WORKS OF FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCHERS

I. A. Sorokovik

*Academy of Management under the President of the Republic of Belarus,
Minsk, Belarus*

The article is devoted to the works of foreign and domestic scientists who study the history of training, sources, norms and provisions of the Statute of 1588.

Нават на пачатку XXI ст. сучасніка ўражвае больш за 250-гадовая правапрымяняльная практыка нормаў і палажэнняў Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. І гэта ў той час, калі толькі за XX ст. было прынята чатыры Канстытуцыі савецкай Беларусі, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. і Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх канферэнцыях 1996 і 2004 гадоў.

Вось чаму даследчыкаў розных дзяржаў прыцягвала і прадаўжае прыцягваць праватворчасць заканадаўцаў таго часу і многія нормы і палажэнні гэтага Статута. Адным з першых вучоных, хто прыцягнуў увагу навуковай грамадкасці да статутаў ВКЛ, стаў прафесар Крамянецкага ліцэя ў

Україне Т. Чацкі. Асаблівы рэзананс набыла яго праца «*Аб літоўскім і польскім праве, яго духу, крыніцах, сувязях і аб змесце першага Статута, выдадзенага для Літвы ў 1529 годзе*» (т. 1 – 2). У ёй аўтар астанаўліваецца на змесце Статута ВКЛ 1529 г., дае паартыкулярныя каментарыі і гістарычныя даведкі да іх, часта параўноўваючы яго артыкулы з адпаведнымі артыкуламі Другога і Трэцяга Статутаў. Гэтыя каментарыі, нягледзячы на іх некаторыя памылкі і неапраўданыя з навуковага пункту гледжання сцвярджэнні, выклікалі сярод даследчыкаў ажыўленую дыскусію, неадназначны падыход [7, с. 12]. У прыватнасці, на гэту працу Т. Чацкага адгукнуліся польскія вучоныя доктар філасофіі С. Б. Ліндэ ў працы «*О Статуте литовском, русским языком и шрифтом изданном, сообщение*» (польск.: *O Statucie Litewskim, ruskim jezykiem i drukiem wydany, wiadomość*; Варшава, 1816) і вядомы гісторык, лінгвіст І. Б. Ракавецкі ў двухтомнай працы на польскай мове «*Руская Праўда, або Права вялікага князя Яраслава*» (Варшава, 1820, 1822).

Напэўна, гэтая дыскусія паўплывала і на прадмет даследаванняў нашага земляка прафесара права І. М. Даніловіча, які падтрымаў ідэю І. Б. Ракавецкага аб адзінстве славянскага права. Аднак не прызнаваў, што ў раннім сярэднявеччы быў адзіны звод законаў для ўсіх славян. Усю сваю навуковую дзейнасць І. М. Даніловіч прысвяціў крыніцазнаўству Вялікага Княства Літоўскага. Ён лічыў, што «*в Истории стократно более заслуживает благодарность тот, кто издает в свет старые акты и Летописи, нежели тот, кто составляет Историю по готовым книгам. Скольких избежали бы ошибок, если б все рукописные Летописи и акты народов были напечатаны; сколько заменили бы они собою ненужных книг, обременяющих письменные столы Ученых*» [4, с. 114.].

У артыкуле «*Взгляд на Литовское законодательство и Литовские статуты*» (1841 г.) І. М. Даніловіч упершыню дае агульную ацэнку Першаму Статуту ВКЛ як выключна важнага помніка права, у якім, як у люстэрку, адлюстравалася эпоха і гісторыя народа. Аўтар першы адзначаў, што гэты нарматыўны прававы акт напісаны на «*простонародном литовско-русском наречии*» [3, с. 15, 34].

І. М. Даніловіч астанаўліваецца на Другім і Трэцім Статутах ВКЛ, дае склад Статутавай камісіі па падрыхтоўцы Статута 1588 г., паказвае ўплыў рымскага, кананічнага права на літоўскае заканадаўства. Адначасова адзначае: в «*Статуте Литовском находится много Славянского и истинно Русского*», хотя и не определил «*что именно и в какой мере*» [3, с. 39, 41–42, 46].

Многія палажэнні аўтара былі пазней падтрыманы і развіты некаторымі расійскімі, польскімі і ўкраінскімі даследчыкамі, якія высока цанілі яго навуковыя працы. Характарыстыку даў І. М. Даніловічу вядомы ўкраінскі даследчык М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў: ён быў патрыётам ВКЛ і «*жадаў бы аднавіць да жыцця мову Статута 1588 г. З гэтага пункту гледжання Масква і Польшча былі для яго аднолькава чужыя і аднолькава блізкія як нацыі, што жылі па-суседству, і роднасныя. То быў рамантык чыстай вады; тагачасны*

агульнаеўрапейскі гістарычны рамантызм ён перавёў у жыццё асабістае» [2, с. 166].

Цёпла адгукаўся на працы І. М. Даніловіча і вядомы рускі даследчык прафесар І. І. Лапо ў сваёй працы «Литовский Статут 1588 года» (Т. 1. Ч. 2, 1936). Ён лічыў нашага земляка «... лучшего для своего времени знатока литовского права» [8, с. 510].

Высока цаніў яго і наш зямляк дацэнт Пецярбургскай духоўнай акадэміі М. В. Каяловіч. Ён адзначаў: «Было ў Заходняй Расіі некаторы час, што тамашнія адукаваныя людзі ... спрабавалі самастойна зірнуць на сваю краіну ... Яны задумалі аднавіць у навуцы самастойнасць Заходняй Расіі... Яны ўзялі старую ідэю палітычнай незалежнасці Літвы і меркавалі, што Заходняя Расія можа выпрацаваць гэтую самастойнасць пры той жа польскай цывілізацыі, але свабодна, натуральна без усякага гвалтоўнага падаўлення мясцовых народных асаблівасцей. Так гэтая тэорыя выказваецца даволі прыкметна ў працах Даніловіча, у гісторыі Літвы Нарбута і ў сачыненнях Ярашэвіча «Картины Литвы» [6, с. 16 – 17].

Важкі ўклад у развіццё ў цэлым гісторыі права Беларусі ўнёс і Іван Іванавіч Лапо (1869 – 1944), выдатны рускі гісторык, акадэмік, які даследаваў пераважна гісторыю ВКЛ XVI ст. Вялікая заслуга яго ў тым, што ён падрыхтаваў і выдаў вялікую колькасць гістарычных дакументаў і нарматыўных прававых актаў як крыніц права разглядаемага ім перыяду.

Асаблівае значэнне для гісторыкаў права мае яго твор «Литоўскі Статут 1588 года», над якім ён працаваў з 1912 г. па першую палову 30-х гг. XX ст. Працу ён пачаў з падрыхтоўкі і зацвярджэння Другога Статуту ВКЛ, паколькі гэты Статут, на яго думку, з усіх трох займаў цэнтральнае месца. «Он переработал основные законы Статута 1529 г., передал их в Статут третий, не внеся в них никаких существенных изменений. Идея шляхетского «народа» и его сословного государства, получившая развитие и утверждение в основных законах Статута 1566 г., сохранена и закреплена в Третьем Статуте», – пісаў ён [8, с. 1].

У сваім творы аўтар выказаў шэраг і іншых слушных прынцыповых палажэнняў. У прыватнасці аб тым, *па-першае*, што ў перыяд пасля Першага Статута і да Другога баярства і зямянства ВКЛ з класа ваеннаабавязаных землеўладальнікаў пераўтварыліся ў прывіляванае саслоўе, у «народ-шляхту», які трымаў у сваіх руках лёсы сваёй дзяржавы.

Па-другое, абмежаванне вярхоўнай улады манарха, якое па Статуту 1529 г. належала толькі радзе як дзяржаўнаму савету і органу панскага класа, па Статуту 1566 г. перайшло да вальнага двухпалатнага сойму, ў якім з рашаючым голасам сталі абавязкова ўдзельнічаць прадстаўнікі павятовай шляхты [8, с. 2].

Па-трэцяе, па сваёй юрыдычнай аснове Статут 1566 г. аказаўся вышэй рэальнага жыцця, якое павінен быў рэгуляваць. Так склалася таму, што грамадская арганізацыя ВКЛ, склаўшаяся гістарычна і не ўкладваўшаяся таму лёгка ў лагічна правільныя пабудовы. Замацаваны ж жыццём звычай у судовай і адміністрацыйнай практыцы і ў галіне прыватнага права аказаліся мац-

ней тэарэтычнай дасканаласці асобных артыкулаў, выпрацаваных Статутавай камісіяй [8, с. 39].

Па-чацвёртае, услед за І. М. Даніловічам і некаторымі іншымі даследчыкамі гісторыі права ВКЛ І. І. Лапо *выказаўся наконт рэцэнцыі замежнага права*. Справа ў тым, што ў польскай літаратуры таго часу зацвердзілася прадстаўленне аб Статуце ВКЛ як аб кодэксе, які з'яўляецца заканадаўчым помнікам польскага права. Па яму ж, аналіз літоўскіх статутаў паказвае аб *рэцэнцыі асобных элементаў чэшскага права. Польскае ж права пранікала ў Вялікае Княства Літоўскае галоўным чынам у яго агульных абрысах, а не ў яго дакладных і тэкстуальных фармулёўках*. Утой жа час аўтар прызнаваў вялікі ўплыў польскага права ў Падляшскім ваяводстве.

І. І. Лапо адзначае, што палажэнне аб уплыве рускага права на права Статутаў ВКЛ стала агульнапрынятым у рускай літаратуры. У XX ст. украінскія гісторыкі (Р. Лашчэнка, А. Якаўліў) Статуты ВКЛ прызнавалі помнікамі ўкраінскага права, беларускія (В. Дружыц, В. Ластоўскі) – помнікам Літоўска-Беларускай дзяржавы. На погляд аўтара, з якім нельга не пагадзіцца, *права рускіх зямель (беларускіх, украінскіх), якія ўвайшлі ў састаў ВКЛ, лягло ў аснову права Статутаў. Але яно не было правам рускім, як і этнічна літоўскім. І рускае, і літоўскае права, змешваючыся, складаліся ў агульнае права ВКЛ як дзяржавы* [8, с. 112 – 113, 115, 130, 135].

Па-пятае, вядома, што ў польскай гістарыяграфіі пануючым было палажэнне аб тым, што пасля Люблінскай уніі Вялікае Княства Літоўскае стала звычайнай правінцыяй Польскай краіны. І. І. Лапо пераканаўча даказаў на аснове палажэнняў і артыкулаў Трэцяга статута, што *ВКЛ і пасля Люблінскай уніі не страціла сваёй дзяржаўнай самастойнасці*, што супярэчыла перакананням некаторых польскіх і рускіх вучоных [8, с. 278, 282].

Калі М. К. Любаўскі характарызаваў Люблінскую ўнію 1569 г. як парламентарную, пры якой Княства зберагала свой аўтаномны лад, то І. І. Лапо пайшоў далей. Па яму, *унія 1569 г. – гэта дагавор двух юрыдычна раўнапраўных дзяржаў, на аснове якога была ўтворана федэратыўная Польшка-Літоўская дзяржава*. Практычна ўсе польскія даследчыкі не пагадзіліся з высновай І. І. Лапо. Праўда, С. Кутшэба ў працы «*Унія Польшчы і Літвы*» (1916) прыйшоў да заключэння, што ўнія 1569 г. не ліквідавала ўнутраную самастойнасць Літвы. Беларускія даследчыкі У. І. Пічэта і В. Д. Дружыц таксама як і І. І. Лапо адзначалі федэратыўны характар Рэчы Паспалітай пасля Люблінскай уніі [8, с. 257].

Па-шостае, шляхта ў Вялікім Княстве Літоўскім аформілася «*лишь в XVI столетии*» [10, с. 119].

Па-сёмае, важна заключэнне аўтара і аб ролі Л. Сапегі ў *падрыхтоўцы і прыняцці Статута*. Яна, па яго заключэнню, была сціплай. Галоўнае кіраўніцтва належала канцлеру М. Ю. Радзівілу і падканцлеру Я. Валовічу. Сапега ж у падрыхтоўцы Трэцяга Статута прымаў удзел сумесна са шляхецкім «*народом*» і як адзін з чыноў яго дзяржаўнай канцылярыі. «*Он имел свою неотъемлемую от него заслугу, издал Статут в печати*» [8, с. 472 – 473].

Па-восьмае, І. І. Лапо *выказаўся і наконт працэдуры прыняцця Трэцяга статута*. Ён прыйшоў да высновы, што Статут ВКЛ 1588 г. не атрымаў заканадаўчай санкцыі каранацыйнага сойму, таму што не быў яму прадстаўлены ў агульным парадку праходжання законапраектаў, а быў зацверджаны Жыгімонтам III у надзвычайным парадку прад'яўлення яму ўмоў ВКЛ для прызнання яго манархам [9, с. 256].

Аўтар не прыйшоў да высновы як класіфіцыраваць Статут ВКЛ. То ён гаворыць аб ім як аб «кодэксу», то як «канстытуцыі», то як «зводзе законаў», ці як аб «асноўных законах», звярнуўшы ўвагу на неабходнасць класіфікацыі такога не звыклага нарматыўнага прававога акту. І. А. Юхо прапанаваў называць Статуты «зводам законаў», Гэты тэрмін і стаў шырока ўжывацца даследчыкамі. Тут жа ён слухна выказаў меркаванне, што Другі Літоўскі Статут – гэта вынік працы як Статутовай камісіі, так і сойма ВКЛ [8, с. 38].

Часткова закранае пытанні Трэцяга Статута вядомы ўкраінскі даследчык, прафесар права Ф. І. Леантовіч. У працы «*Спорные вопросы по истории русско-литовского права*» (1893), спрачаючыся з польскім даследчыкам Пташыцкім, які сцвярджаў, што Трэці Статут не быў зацверджаны заканадаўчай уладаю, а адзінаасобна каралём, аспрэчвае яго, паказвае разгляд пытанняў на соймах Рэчы Паспалітай. Адмаўляе аўтар і наяўнасць польска-літоўскага права [10, с. 7, 11, 29].

Многія даследчыкі выкарыстоўвалі нормы і палажэнні Статута ВКЛ 1588 г. для падрыхтоўкі сваіх грунтоўных манаграфій. У прыватнасці, гэта здзейснілі вядомейшыя вучні прафесара М. Ф. Уладзімірскі-Буданава М. А. Максімейка ў манаграфіі «*Источники уголовных законов Литовского Статута*» (1894) [11], І. А. Маліноўскі ў працы «*Учение о преступлении по Литовскому Статуту*» (1894) [12], Г. В. Дземчанка ў манаграфіі «*Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*» (1894) [5]. Характэрна, што свае працы яны пачыналі, будучы студэнтамі ўніверсітэта.

У полі зроку вядомейшага польскага вучонага прафесара Ю. Бардаха таксама знаходзіліся палажэнні Статутаў ВКЛ. Асаблівай увагі заслугоўвае яго праца «*Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения*» (1976). Аўтар адным з першых адзначаў, што Літоўскія Статуты не тры паслядоўныя рэдакцыі аднаго і таго ж помніка права, як трактавалі многія даследчыкі, а тры самастойныя Статуты, пра што яшчэ раней падкрэсліваў Т. Чацкі [1, с. 71].

Ю. Бардах, разглядаючы крыніцы Першага Літоўскага Статута, уключыўся ў *дыскусію наконт рэцэпцыі рымскага права*. Па яму, межы яе ў Еўропе на пераломе Сярэднявечча і Новага часу былі не адназначны. Існаваў погляд, што яе асновай было не столькі ўвядзенне інстытуцый і нормаў Юсцініяна ў прававы абіход XVI ст., колькі распаўсюджанне вучонымі юрыстамі схем, сістэмы паняццяў, метадаў разваг, характэрных рымскаму праву. Сутнасць жа, згодна яго, заключалася ў замене казуістычных палажэнняў агульнымі нормамаі. Гэтыя працэсы лягчэй ажыццяўляліся там, дзе рацыяналізацыя права дасягнула найбольшага прагрэса, як, напрыклад, у абавязковым праве,

цяжэй – у сямейным і спадчынным праве, дзе існавалі векавыя традыцыі [1, с. 73].

Аналізіруючы погляды Я. Якубоўскага і У.І. Пічэты на крыніцы Першага Статута, Ю. Бардах заключае: *«Даследчыкі паказалі, што I Статут быў не толькі кадэфікацыяй, заснаванай на звычайным праве і прывілеях вялікага князя, а таксама на палажэннях, запазычаных з Рускай Праўды і яе практыкі, але ўтрымліваў таксама рэцыпіраваныя раманістычныя элементы»*. Сярод розных відаў рэцэпцыі асаблівая роля належыць той, якая ажыццяўляецца пры пасрэдніцтве навукі. Адукаваныя юрысты ўносілі ў судовую практыку і заканадаўства элементы навуковага права. І менавіта найперш праз іх адбывалася ў пэўным памеры рэцэпцыя замежнага права ў статуты ВКЛ [1, с. 75–78].

Важныя і іншыя палажэнні Ю. Бардаху ў гэтай працы. У прыватнасці, ён адзначае, што *палякі пасля Люблінскай уніі 1569 г. дабіваліся прыняцця адзінага для ўсёй Рэчы Паспалітай Статута*, пра што сведчыла рашэнне канвакацыйнага сойму перыяду бескараляўя 1587 г., прынятага без удзелу літвінаў, калі ўжо была завершана праца над III Статутам. Аднак гэтага не здарылася, таму што літвінская шляхта абараняла абасобленасць сваёй прававой сістэмы. *«Яна таксама ўгледжвала ў Статуце (не без асноў) аснову палітычнай аўтаноміі Літвы ў федэратыўнай Рэчы Паспалітай»*, – адзначае ён.

Падмячае аўтар і *павелічэнне палітычнай ролі шляхты ў дзяржаве ў сярэдзіне XVI ст. на прыкладзе састава статутавай камісіі*. Калі для падрыхтоўкі II Статута манарх прызначыў чатырох радных паноў, то для III Статута – толькі двух. Больш за тое, ў камісіі былі прадстаўлены па аднаму шляхціцу ад кожнага ваяводства, што сведчыла аб перамене суадносінаў палітычных сіл з-за эмансipaцыі шляхты ВКЛ. І гэта не ўсё, заўважае Ю. Бардах. Праект III Статута быў накіраваны для абмеркавання павятовым соймакам, а таксама двойчы Генеральнаму літоўскаму з’езду ў 1582 і 1584 гг. [1, с. 82].

Зазначае аўтар і *супярэчнасці асобных нормаў III Статута на прыкладзе крымінальнага права*. З аднаго боку, калі II Статут за забойства простага чалавека патрабаваў толькі галоўшчыну, то III Статут уводзіў за гэта смяротнае пакаранне (р. XII, арт. 2). У той жа час уплыў гуманістычных ідэй у III Статуце спалучаўся з тыпічным для познефеадальнага перыяду ўзмацненнем крымінальных пакаранняў. Адсюль павелічэнне колькасці злачынстваў, за якія пагражала смяротнае пакаранне (ў I Статуце – 20 выпадкаў, у II – 60, у III – 100). У той жа час, суд «в сомнительных делах должен быть более склонен к освобождению, чем к наказанию» (р. XIV, арт. 13). Уводзілася абмежаванне і крымінальнай адказнасці непаўналетніх да 16 гадоў [1, с. 85].

Можна адзначыць, што з другой паловы XX ст. нормы і палажэнні Статута ВКЛ актыўна даследавалі многія беларускія даследчыкі. Асабліва хочацца адзначыць актыўную пазіцыю ў гэтым кірунку сучасных заснавальнікаў гісторыка-прававай навукі Беларусі І. А. Юхо і Т. І. Доўнар, прадоўжыўшых справу папярэдніх вучоных.

Такім чынам, змест матэрыяла дазваляе заключыць выключна высокі ўзровень прававых нормаў і палажэнняў Статута ВКЛ 1588 г. (заканадаўчае афармленне захавання ВКЛ як дзяржавы, падзел улады, гуманізацыя права, правая абарона не толькі саслоўных правоў, але і асабістых і інш.), калі яны дзейнічалі звыш 250 гадоў і таму на працягу стагоддзяў прыцягваюць увагу даследчыкаў розных дзяржаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Бардах Ю. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. – М.: Наука, 1976. – С. 71–93.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира. – Киев, 1884. – С. 166.
3. Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. – М.: Университетская тип., 1841. – С. 1–46.
4. Данилович И. О Литовских Летописях // Журн. М-ва народного просвещения. – 1840. – № 11. – С. 70–114.
5. Демченко Г. Наказаніе по Литовському Статуту вь его трех редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). – Кіевь : Тип. Импер. Ун-та св. Владимира, 1894. – 276 с.
6. Коялович М. Чтение по истории Западной России. – М.: Истоки, 1884. – 256 с.
7. Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский статут (1529 г.). – Вильнюс: Марги раштай, 2004. – 521 с.
8. Лапо И. И. Литовский Статут 1588 года. – Ковно: SPINDULIO, 1934. – Т. 1 : Исследование. Ч. 1. – X, 473 с.
9. Лапо И. И. Литовский Статут 1588 года. – Каунас: SPIDULIO, 1936. – Т. 1 : Исследование. Ч. 2. – 591 с.
10. Леонтович Ф. И. Спорные вопросы по истории русско-литовского права. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. – 58 с.
11. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статута. – Киев : Тип. Ун-та св. Владимира, 1894. – VI, 185 с.
12. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. – Киев : Тип. Импер. Ун-та св. Владимира, 1894. – 232 с.